

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre de 2016)

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

**MENORCA
TALAIÒTICA**

Candidata Patrimoni Mundial

MENORCA
RESERVA DE BIOSFERA

EDITA:

Consell Insular de Menorca
Secció d'Arqueologia del Col·legi
Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de
les Illes Balears

ISBN:

978-84-947-942-0-9

DIPÒSIT LEGAL

ME - 762/2017

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre del 2016

[Coordinació Monserrat Anglada Fontestad, Mateu Riera Rullan, Antonia Martínez Ortega

464 p. 21 x 21 cm. ISBN 978-84-947942-0-9

1. Arqueologia - Menorca - Congressos

902 (460.32)

SUMARI

LA NAVETA DES CALÓ DE BETLEM (ARTÀ): UNA NOVA ESTRUCTURA D'HABITACIÓ DE L'EDAT DEL BRONZE DE MALLORCA	15	RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT DE SES TALAIES DE CAN JORDI (SANTANYÍ).....	95
Alejandro Valenzuela, Josep Antoni Alcover		Montserrat Anglada, Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Damià Ramis	
LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES). DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS 2013-2015.....	21	ES ROSSELLS: RESULTATS PRELIMINARS DEL PRIMER PROJECTE TRIENNAL.....	105
Lua Valenzuela, Beatriu Palomar, Nicolau Escanilla, Francisca Cardona i Llorenç Oliver		Francisco Bergues, Rafel Font, Alejandra Galmés, Celia González, Cristoph Rinne, Javier Rivas, Bartomeu Salvà, Paloma Salvador	
BOTONS AMB PERFORACIÓ EN “V” A LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES, MALLORCA).....	29	LES TASQUES ARQUEOLÒGIQUES D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA A L'ÀREA SUD-EST DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA).....	115
Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Lua Valenzuela		Martí Carbonell, Borja Corral, Francesc Isbert, Carmen Lara, Cecilia Ligeró, Ester Marcos, Joaquin Pons, Carlos de Salort	
ARQUITECTURA Y TERRITORIO DE LAS NAVETAS FUNERARIAS DE MENORCA.....	39	RESULTATS DE LES INTERVENCIIONS REALITZADES A LES HABITACIONS ADOSSADES AL TALAIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL, MANACOR.....	125
José Simón Gornés Hachero		Magdalena Salas Burguera, Damià Ramis Bernad	
ELS MATERIALS TALAIÒTICS DE LA COL·LECCIÓ VIVES ESCUDERO. LES EXCAVACIONS DE TIRANT I BINIDONAIRE.....	49	APLICACIONS DE SINTAXI ESPACIAL EN ESPAIS DOMÈSTICS BALEARIS EN EL MARC DEL PROJECTE MODULAR.....	133
Octavio Pons Machado		Octavio Torres Gomariz	
INDUSTRIA ÓSEA DE LA NECRÓPOLIS DE SON PELLISSER; EL “TAP” EN LA ARQUEOLOGÍA MALLORQUINA.....	57	RESULTATS PRELIMINARS DE LES EXCAVACIONS AL RECINTE DE TAULA DE SA CUDIA CREMADA	139
Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Agustín Fernández Martínez		Montserrat Anglada, Cristina Bravo, Irene Riudavets	
ELS ENTERRAMENTS EN CALÇ DE SA COVA DE NA PRIOR (BARRANC DE BINIGAUS, MENORCA).....	65	UN INTENTO DE ANALIZAR LA DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LOS ARTEFACTOS EN LAS TAULAS DE MENORCA.....	147
Mark Van Strydonck, Guy De Mulder, Montserrat Anglada, Laurent Fontaine		Guy De Mulder, Ann-Sophie De Witte	
XARXES VISUALS I CONNECTIVITAT DURANT L'EDAT DEL FERRO A MALLORCA. EL CAS DE LA PENÍNSULA DE CALVIÀ.....	75	MENORCA ENTRE CARTAGO Y ROMA: AVANCE DE LA EXCAVACIÓN DEL PROYECTO MODULAR EN EL POBLADO TALAYÓTICO DE SON CATLAR (CIUTADELLA).....	153
Alejandra Galmés Alba, Manuel Calvo Trias (Universitat de les Illes Balears)		Fernando Prados, Helena Jiménez, María José León, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, José J. Martínez	
ESTRUCTURES INÈDITES AL SECTOR NORD DE LA NECRÓPOLIS DE SON REAL, SOLUCIONS DE PRESERVACIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL I AMENACES	85		
Jordi Hernández-Gasch, Bernat Burgaya Martínez, Francisca Cardona Lopez, Margalida Munar Grimalt			

CONTEXTOS CERÁMICOS EN TORRELLAFUDA (CIUTADELLA, MENORCA). ANÁLISIS DE MATERIAL DE SUPERFICIE.....	161	ENTERRAMIENTOS ALREDEDOR DE LA BASÍLICA DE SANISERA (MENORCA). ESTUDIO ANTROPOLÓGICO Y DE LOS RITUALES FUNERARIOS.....	241
Helena Jiménez, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, Fernando Prados, José J. Martínez		Llorenç Alapont, Lisa Monetti	
AVANCE EN LA INVESTIGACIÓN DEL MUNDO FUNERARIO POSTALAYÓTICO MENORQUÍN EN EL MARCO DEL PROYECTO MODULAR: HIPOGEOS Y PROBLEMÁTICA DE ESTUDIO.....	173	APORTACIÓ A LA CRONOLOGIA DE LA POSSIBLE ESGLÈSIA O INSTAL·LACIÓ MONACAL ANTIGA DE L'ILLA D'EN COLOM, MAÓ.....	251
Sonia Carbonell Pastor		Joan C. De Nicolás Mascaró	
ENTERRAMENTS EN CISTA VORA LA MAR A SALAIRÓ, ES MERCADAL, UNA NOVA TIPOLOGIA DE JACIMENTS FUNERARIS DEL TALAÏÒTIC FINAL DE MENORCA.....	179	LA MAQBARA DE YABISA A TRAVÉS DE LA EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL SOLAR DEL ANTIGUO EDIFICIO DE LOS SINDICATOS: CALLE BARTOMEU VICENTE RAMON, 33....	261
Joan C. De Nicolás Mascaró, Miquel A. Pons Carreras		Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Almudena García-Rubio	
ELS NESÒNIMS D'EIVISSA A L' <i>ITINERARIUM MARITIMUM: INSULA DIANA LESBOS EBUSOS</i> (WESS. 510, 4).....	189	TAFONOMÍA FUNERARIA DE LA MAQBARA DE YABISA.....	269
Bartomeu Obrador Cursach		Almudena García-Rubio, Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani.	
NUEVOS APUNTES SOBRE EPIGRAFÍA ANFÓRICA HISPÁNICA Y AFRICANA DE LA MENORCA ROMANA.....	195	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE CAS SELLERÀS (ES MONESTIR, LA MOLA, FORMENTERA). LES DADES D'UNA ACTUACIÓ PREVENTIVA.....	275
Piero Berni Millet, Joan C. De Nicolás Mascaró, Élise Marliere, Josep Torres Costa		Ricard Marlasca Martín, María José Escandell Torres, Josep M ^a López Gari	
LA IMPORTACIÓN DE ÁNFORAS EN EL YACIMIENTO DE SON FERRANDELL OLEZA.....	207	PRIMERES DADES SOBRE LA CERÀMICA ANDALUSINA DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA)....	285
Guy De Mulder		Alejandro Ramos Benito	
<i>SES LLUMETES</i> : EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA DE UNA NAVE ROMANA DEL S. I D.C. EN LA PLAYA DE PORTO CRISTO.....	217	ESTUDI TIPOLÒGIC I ARQUEOMÈTRIC D'UNA SAFA SINGULAR RECUPERADA A LA TORRE III DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA).....	293
Sebastià Munar, Carlos de Juan, Albert Martín, Javier Rodríguez		Alejandro Ramos Benito, Daniel Albero Santacreu, José C. Carvajal López	
ESTUDI DELS MATERIALS CERÀMICS D'ÈPOCA ANTIGA TROBATS A PORTOCRISTO (MANACOR – MALLORCA), DURANT LA CAMPANYA DE PROSPECCIONS I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DE 2012.....	225	ANÀLISI PETROLÒGICA PRELIMINAR DE LA CERÀMICA ISLÀMICA DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ, MALLORCA).....	301
Mateu Riera Rullan, Sebastià Munar Llabrés, Albert Martín Menéndez		Daniel Albero Santacreu, Guillem Mateu Vicens, José Cristóbal Carvajal López	
REINTERPRETACIÓN DEL EDIFICIO 11 DE SANISERA (SANITJA, MENORCA). ¿ES UNA BASÍLICA?.....	237	LA REHABILITACIÓ DEL CONVENT DE SANT DIEGO O PATI DE SA LLUNA (ALAIOR, MENORCA): UN LLARG PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC.....	311
José Miguel Rosselló Esteve		Antoni Ferrer, Joana M. Gual, Martí Carbonell, Rafel Mus, Bernardí Seguí	

REIVINDICACIÓ DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPOGEOS PREHISTORICOS DE MENORCA (II): LOS GRABADOS NÁUTICOS Y LOS “SAGRADOS”.....	319	LA REDESCOBERTA DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL MUNICIPI DE MURO (MALLORCA): RECERCA, RESTAURACIÓ I DIFUSIÓ SOCIAL DE L'ASSENTAMENT DE L'EDAT DEL FERRO DE SON SERRA.....	401
Joan C. De Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau Fernández, Mónica Zubillaga		Margalida Rivas Llompart, Jordi Hernández-Gasch, Antoni Puig Palerm, Bernat Burgaya Martínez, Margalida Munar Grimalt	
LA COL·LECCIÓ UL·LDEMOLINS D'OBJECTES ARQUEOLÒGICS DE SA CUDIA CREMADA, MAÓ, UNA O MÉS NECRÒPOLIS AL JACIMENT?	329	COVES FORN? NOVES REFLEXIONS ENTORN AL RITU DE LA CALÇA A MALLORCA.....	411
Joan C. De Nicolás Mascaró		Jaume Deyà Miró	
L'ABOCADOR ROMÀ I MEDIEVAL DE SA MURADETA-ES PLA DE SANT JOAN, INDICADOR DE LA VIDA DOMÈSTICA DE IAMO, CIUTADELLA, PART I: L'ÈPOCA ROMANA I VÀNDALA (SEGLES I-VI).....	339	DESENVOLUPAMENTS DEL LLENGUATGE LÚDIC EN LA DIDÀCTICA DELS PROCESSOS CULTURALS: EL CAS DE LA PREHISTÒRIA RECENT A LES ILLES BALEARS.....	421
Joan C. De Nicolás Mascaró		Maite Noguera Tugores	
RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA PARA LA AMPLIACIÓN DE LA CARRETERA C733 EIVISSA-SANT JOAN.....	351	LA RUTA ARQUEOLÒGICA SENCELLES-COSTITX. UN EXEMPLE DE COL·LABORACIÓ INTERMUNICIPAL PER A LA RECERCA I LA SOCIALITZACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC.....	425
Jesús Martín Alonso, María Lourdes López Martínez		Francisca Cardona, Marc Ferré, Sebastià Munar, Beatriz Palomar, Lua Valenzuela	
INTERVENCIONES ARQUEOLÓGICAS EN LA FORTIFICACIÓN RENACENTISTA DE DALT VILA (EIVISSA).....	359	NOVES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA, ILLES BALEARS). LES CAMPANYES DE 2015-2016.....	433
Anna Artina		Margalida Munar, Bernat Burgaya, Edgard Camarós, Marian Cueto, Luis Teira, Pau Sureda	
DE LA PREHISTÒRIA A LA HISTÒRIA: CANVI I CONTINUÏTAT EN ELS HÀBITS ALIMENTARIS DELS HABITANTS DE LES ILLES BALEARS A PARTIR DELS ESTUDIS DE ¹⁴ C I ISÒTOPS ESTABLES ($\Delta^{13}\text{C}$ I $\Delta^{15}\text{N}$).....	369	LA CARTA ARQUEOLÒGICA SUBACUÀTICA DE FORMENTERA (2015-2019).....	441
Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin, Damià Ramis		Enrique Aragón, Sebastià Munar, Javier Rodríguez	
PROYECTO D'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA DE LA COVA DEL MOLÍ D'EN GASPAR DE SES CASES NOVES DE SINEU: CAMPANYA DE 2015. APROXIMACIÓN A LA ESTRUCTURA DEL POBLAMIENTO DE ÉPOCA ROMANA, TARDOANTIGUA Y MEDIEVAL ISLÁMICA DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE SINEU (MALLORCA). APUNTES METODOLÓGICOS.....	379	EL DERELICTE DE CALA SANTANYÍ. PRIMERS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA DE JULIOL 2015.....	449
Julio M. Román Punzón, María José Rivas Antequera, Bartomeu Vallori Márquez, Mateu Riera Rullan		Enric Colom Mendoza, Aurora Rivera Hernández, Andrea Torres Ferrer	
ESTAT ACTUAL DE LA RECERCA SOBRE MOLES I MOLERES DE L'ILLA DE MALLORCA	389	ELS PLANS DE GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC A LES ILLES BALEARS.....	457
Joaquim Sánchez Navarro		M. Cristina Rita	

APORTACIÓ A LA CRONOLOGIA DE LA POSSIBLE ESGLÉSIA O INSTAL·LACIÓ MONACAL ANTIGA DE L'ILLA D'EN COLOM, MAÓ

Joan C. De Nicolás Mascaró
Bernat Moll Mercadal
(IME)

INTRODUCCIÓ

L'illa d'en Colom està situada a la costa nord de Menorca, ben visible des del lloc d'estiueig des Grau, que forma part del Parc Natural de s'Albufera des Grau. És un illot de propietat privada que, tot i ser una joia natural carregada d'història, fa prou temps que es ven però no troba comprador. Abans de centrar-nos en un moment de la història peculiar i enigmàtica de l'illa a l'antiguitat tardana, cal esmentar que l'illa d'en Colom és la més gran de les que rodegen Menorca, té unes 60 hectàrees, una alçada màxima de devers 42 metres i un accés relativament fàcil des de terra ferma per una barra de sorra d'escassa fondària fins a un parell de platges al sud que conformen una badia protectora per als vaixells en aquell sector de la costa. Cal destacar que en les últimes centúries l'illa fou objecte d'una senzilla explotació agrícola i ramadera com mostren la parcel·lació dels camps més adients a les zones més planes i als turons més suaus i les construccions d'un habitatge permanent, magatzems i instal·lacions pel bestiar però és encara més destacable l'activitat econòmica que se'n desenvolupà particularment a finals del segle XIX i en el primer quart del segle XX per aprofitar els recursos minerals que s'havien descobert al nord-est de l'illa, a prop del cap des Bou i sa Vaca, i també al nord, vora la cala de sa Mitja Lluna: ferro, plom, zinc i coure. Les mines de l'illa d'en Colom foren algunes de les més importants entre les nombroses explotacions mineres de Menorca però potser la de zinc fou la més interessant des del punt de vista econòmic i també la més dramàtica, ja que s'hi produí un accident mortal el març del 1903, quan el cap de l'explotació va perdre la vida en un enderroc (Mercadal 1975; Llull, Perelló 2013, 83-84). Un altre episodi luctuós s'hi havia produït a mitjan 1787, quan l'illa va servir de llatzeret provisional perquè 365 presoners espanyols a Alger passessin la quarantena durant un parell de mesos després del seu rescat. S'establí un cordó sanitari en terra ferma per vigilar que no fugissin els sospitosos de malaltia, que van viure en unes condicions miserables. Dos esclaus que sembla que havien arribat malalts de tuberculosi i pesta bubò-

nica van morir i anys més tard el propietari de l'illa aixecà un monument en la seva memòria que encara s'hi pot veure.

Tornant als recursos minerals, fa pocs anys es descobriren evidències que el coure de la mina de sa Mitja Lluna havia estat extret i triturat en un primer moment a cronologies molt primerenques de l'edat del bronze antic i en una segona fase en plena edat del bronze, a finals del segon mil·lenni abans de Crist, entre el 1400 i el 1100, per la localització de masses de miner, uns fragments de ceràmica i datacions radiocarbòniques de fragments de fusta en el primer cas i de carbó en el segon. Aquesta explotació potser fou estacional i s'ha apuntat la possibilitat que s'aprofitessin els recursos locals per a la fabricació d'alguns dels més antics estris metàl·lics prehistòrics de Menorca (Hunt, Llull, Perelló i Salvà 2014, 88-92 i 103). Vist això, caldria pensar que el possible monestir que s'instal·là a l'antiguitat tardana a l'illa d'en Colom també es vincularia amb aquests recursos minerals, a més de beneficiar-se de les excel·lents condicions per acollir vaixells a la badia propera. Tot i així, no hi ha cap evidència en aquest sentit.

POSSIBLE BASÍLICA CRISTIANA I/O INSTAL·LACIÓ MONACAL

En 1949 es publicava a la *Revista de Menorca* l'existència a la col·lecció particular Pons y Soler de Maó de dos basaments de columnes i un cantell de placa rectangular motllurada, tot de marbre blanc (números 869-871 del seu catàleg), procedents de l'illa d'en Colom, tot i que es consideraven deixalles d'alguna instal·lació religiosa, un altar, relacionat amb l'aïllament sanitari dels presoners espanyols rescatats d'Alger el 1786 (Olives 1949, 186). La notícia va moure l'interès de l'arqueòloga Maria L. Serra, directora del Museo Provincial de Bellas Artes de Mahón, precedent de l'actual Museu de Menorca, que pocs anys després va reconèixer la possibilitat que hi hagués a l'illa restes d'un edifici religiós de l'antiguitat tardana, com el primer que s'havia trobat a Menorca a l'illa del Rei, al port de Maó, a finals del segle XIX.

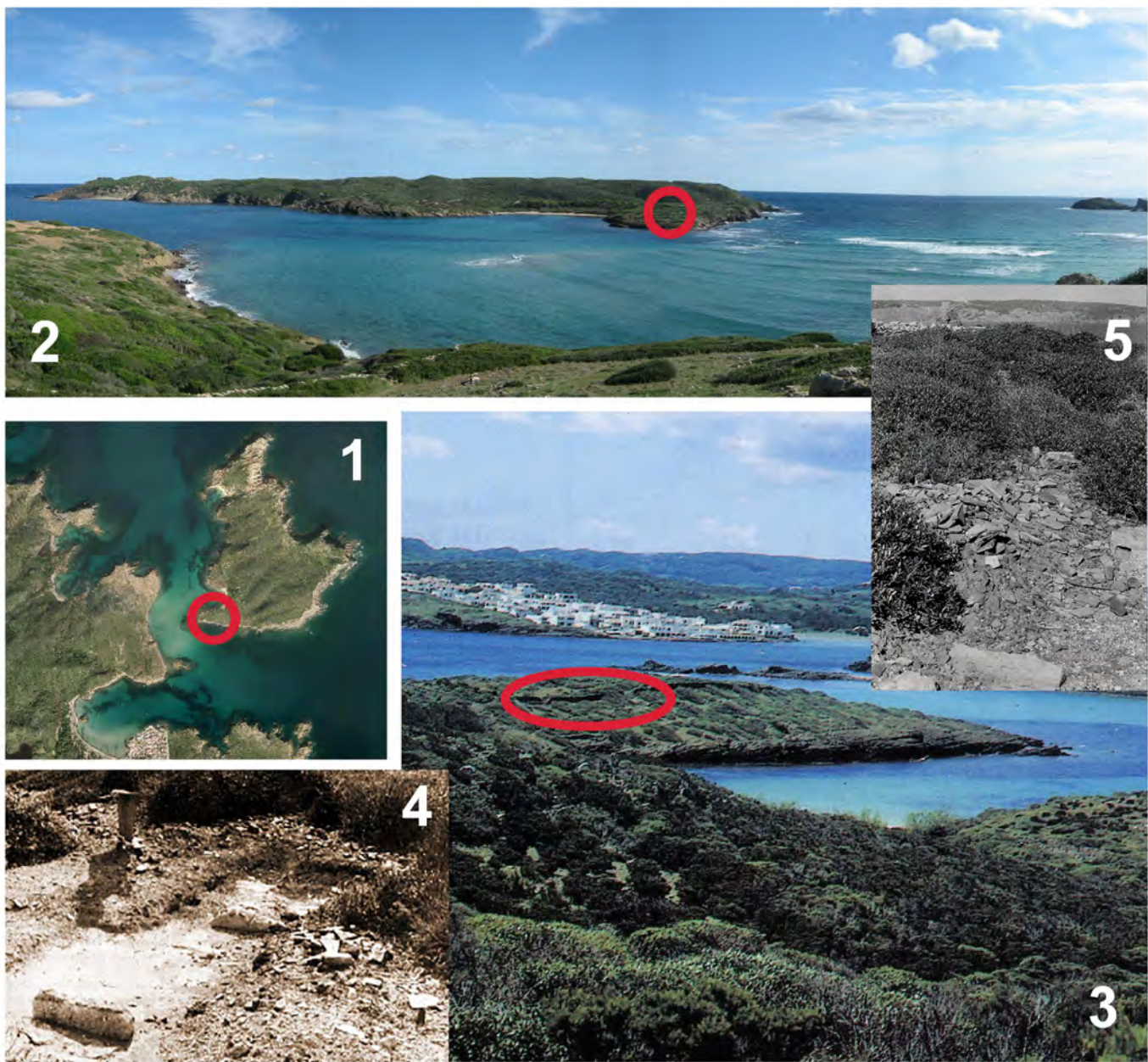

Figura 1. 1: Illa d'en Colom vista en vertical i ubicació de les restes tardoantigues (IDE, Menorca). 2: L'illa des de terra ferma (foto d'internet). 3: Ubicació del jaciment des de l'illa, vora la cala dels Tamarells (J. Rita, Enciclopèdia de Menorca). 4: Foto dels anys seixanta amb fonaments visibles (Maria L. Serra, fons Palol ICAC). 5: La zona dels fonaments amb acumulació de teules antigues trencades (Foto J.C. de Nicolás, anys vuitanta).

No oblidem que el 1952 el Bisbat de Menorca excavava la basílica de la platja de Son Bou, Alaior, i que poc temps després es descobria i es feia l'excavació de la basílica de Torelló, Maó, 1957, i s'iniciarien també les primeres recerques al cap des port de Fornells, es Mercadal, amb la intervenció del doctor Pere de Palol i el seu equip de la Universitat de Barcelona, 1959, i posteriorment el 1975.

Amb els precedents esmentats, l'agost de 1967 Maria L. Serra, poc abans de la seva mort, aconseguí que els propietaris de l'illa donessin al Museu de Menorca un segon fragment de taula d'altar de marbre molt semblant al primer de la col·lecció Pons y Soler. Va observar també alguns fragments de vaixel·la i de llànties africanes, va localitzar la ubicació exacta d'uns fonaments, un possible llinar d'un edifici i una gran concentració de *tegulae*, considerant —després de consultar-ho amb el doctor Palol— que s'havien trobat indicis gairebé segurs d'una nova església cristiana (anònim 1967; Mascaró i De Nicolás 1982, 70). La publicació recent de dos importants treballs de síntesi ens estalvia recollir l'estat de la qüestió sobre opinions favorables, dubtes sobre basílica, instal·lació monacal, etc. (Alcaide 2011, 193-194; Riera Rullan 2015, 111-112) tot i que manifestarem la nostra opinió en acabar aquesta aportació.

El que queda clar és la ubicació del jaciment de l'antiguitat tardana de l'illa d'en Colom al cim d'un turonet just al sud o sud-est de la cala des Tamarells i davant la barra de sorra d'escassa fondària que enllaça l'illa amb la costa menorquina (fig. 1, 1, 2 i 3). L'altell queda separat del coster de la cala per una paret de pedra seca que sembla moderna i està ocupat per una vegetació de garriga amb clapes de pedregar i poca terra, on es veuen alguns fragments molt rodats de ceràmiques antigues en una superfície aproximada d'una hectàrea. Les fotografies publicades dels anys seixanta del fons Palol a l'ICAC i altres posteriors dels anys vuitanta (fig. 1, 4 i 5) mostren una concentració de fragments de teules antigues que actualment es presenten molt tapades per la vegetació. Les ceràmiques recollides en superfície que es presenten aquí són producte d'unes visites fetes a la zona a finals dels seixanta i principis dels vuitanta amb motiu de les primeres cartes arqueològiques del terme municipal de Maó, materials que es conserven al Museu de Menorca.

A més dels esmentats elements arquitectònics (basaments de dues columnetes) i d'un objecte d'ús litúrgic (dos cantells,

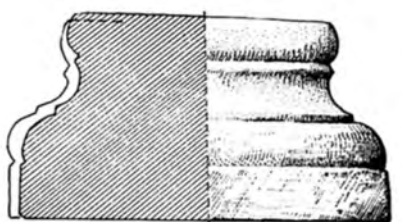
probablement d'una taula d'altar) (fig. 2, 1 i 2) (Palol 1982, fig. 11 i 16; Alcaide 2005, 92, fig., 28 i 29; Riera Rullan 2015, 113), també s'ha donat a conèixer com a procedent del lloc un ponderal monetari bizantí d'un *solidus* (Tuset 1995, 293, fig. 13; Marot 1997, 188; Vilella 1988, nota 80) (fig. 2, 3). Es podria afegir aquí la notícia d'algunes trobades sota l'aigua de l'entorn imprecís de l'illa que no permeten confirmar l'existència d'un derelict o un lloc específic per fondejar (Mascaró, De Nicolás 1982, 170). Per exemple, s'han recuperat dos morters de ceràmica que són al Museu de Menorca des dels anys seixanta; morters centretàlics del tipus Drammond D-II, que es poden datar entre els segles I i III dC, i almenys un parell de colls d'àmfores Dressel 1B recuperades i conservades per estiuejants des Grau, datades del segle I aC i que, si més no, demostren la freqüentació de vaixells romans a la zona i la possible utilització com a embarcador d'algun lloc de l'illa o del seu entorn immediat (fig. 2, 4 i 5).

VAIXEL·LA TSAD (FIG. 3)

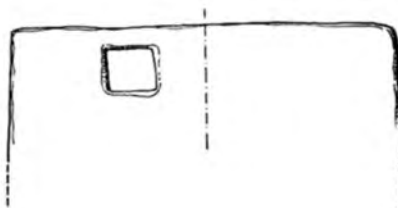
Més de la meitat dels fragments de ceràmica recollits a l'entorn del jaciment romà de l'illa d'en Colom pertanyen a la categoria de vasos coneguts com terra sigil·lada africana del tipus D (TSAD) —o amb la terminologia anglesa *African red slip ware D* (ARSWD)— d'entre finals del segle IV i el segle VII. Val a dir que en la relació següent s'ha utilitzat la classificació de Hayes 1972 amb algunes referències a la revisió i actualització cronològica de Bonifay 2004. Gairebé en tots els casos aquestes ceràmiques molt fragmentàries i rodades i tenen el seu paral·lel més proper, excepte en casos singulars dels quals es farà esment, en diversos jaciments de Mallorca i les illes properes com Cabrera, Conillera, l'illot des Freres i *Pollentia*, entre d'altres (Riera Rullan 2015), i no hi ha dubte que als jaciments menorquins del cap des port de Fornells i de Sanitja. I segur que encara trobarem també més paral·lelismes en altres jaciments, a la vista d'informació encara inèdita i pendent de revisió.

Hayes 61 B. Una vora d'escudella i dues possibles bases es poden incloure en aquest grup, pel qual sembla que hi ha acord en una datació entorn a la primera meitat del segle V (fig. 1 a 3).

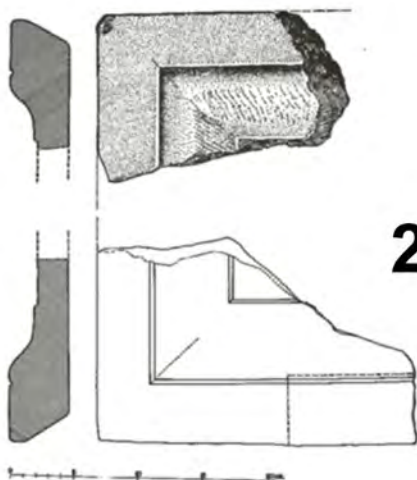
Hayes 62/63/64. Diverses vores d'aquestes formes d'identificació difícil en estat fragmentari es poden datar entre finals del segle IV i la meitat del segle V (fig. 4 a 8).

1

2

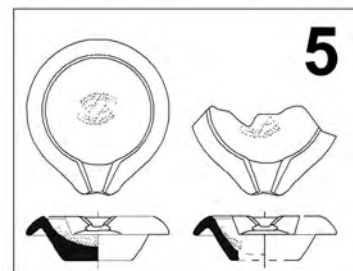
2

3

4

5

Figura 2. 1 i 2: Basaments de columnes d'una estructura indeterminada i fragments de *mensa* rectangular d'una església cristiana trobades a la primera meitat del segle XX a l'illa d'en Colom. (col. particular Pons y Soler i Roca, Maó (fons Palol, ICAC). 3. Ponderal de bronze de mòdul quadrat amb signe de valor d'un *solidus* (col. particular. F. Tuset, Enciclopèdia de Menorca, 1995). 4: Coll d'àmfora Dressel 1B (col. particular). 5: Morters Drammond DII (Museu de Menorca).

Hayes 67. Vores motllurades de tres grans bols, de la segona meitat del segle v. Aquesta forma és una de les poques de l'illa d'en Colom que no està present a Cabrera (fig. 9 a 11).

Hayes 70. Dos fragments de vores, una decorada amb rodeta, es poden incloure en aquesta forma d'escudella que sembla que no és gaire comú fora de Tunísia i que es pot datar a la primera meitat del segle v (fig. 12 i 13).

Hayes 80 i 81. Algunes vores d'aquesta escudella, de mitjan segle v i fins al final, estan també ben representades a totes les Balears però en quantitats modestes, excepte potser a Cabrera (fig. 14 a 16).

Hayes 84. Una vora d'aquesta safata de la segona meitat del segle v, amb un paral·lel molt proper a Corint, fou molt imitada a la Mediterrània oriental (fig. 17 i 18).

Hayes 87A. Un fragment de vora i un altre de dubtós es poden assimilar a aquesta forma no gaire difosa que es pot datar a la segona meitat del segle v, coincidint amb l'ocupació del regne vàndal. És present a totes les Balears, però en poca quantitat (fig. 19 a 21).

Hayes 91. Quatre fragments de vores o llistells característics d'aquestes escudelles o morters propis de la segona meitat del v i de tot el segle vi, tan llargament difosos a la Mediterrània occidental i a totes les Balears (fig. 22 a 25).

Hayes 93/94. Almenys quatre vores es poden classificar entre les variants d'aquesta escudella ben documentada tant a Mallorca com a Menorca i que es data normalment entre la segona meitat del segle v i la primera del vi, marca

Hayes 99. Algunes vores semblen variants d'aquestes escudelles tan comunes a la Mediterrània occidental, també a Mallorca i de manera especial a Cabrera, on es coneixen més de 300 vores d'un atuell que caracteritza almenys la transició entre vàndals i bizantins i la primera fase d'aquest darrer període, tot el segle vi i la primera meitat del vii (fig. 30 i 31).

Hayes 103. Una vora de plat es pot assimilar a aquesta forma, que no sense discussió es data entre els decennis finals del segle v i tot el segle vi. Llargament representada a Mallorca, particularment a *Pollentia* i també a Cabrera, s'ha considerat un dels plats més característics del període vàndal (fig. 32).

Hayes 104. També està representada una o dues variants d'aquesta forma de plat que és característica de tot el segle vi. A les Balears és un dels atuells més freqüents en aquesta època,

basta dir que a Cabrera se n'han detectat prop de mig centenar (fig. 33 i 34).

Hayes 105. Tres vores de plats d'aquest tipus identifiquen plenament, com els de la forma anterior, l'activitat del jaciment d'ençà la segona meitat del segle v, fins al seglevi i potser els primers decennis del vii. Ben representat a totes les Balears, són destacables els sis plats del jaciment des cap des port de Fornells, on almenys tres són de grans proporcions i això ha fet pensar en una funció específica en l'àmbit religiós i potser lligats a la vida monàstica (fig. 35 i 36).

Late Roman C Ware. Hayes 3. Un sol fragment de vora de LRCW decorada amb rodeta dona testimoni que les vaixelles orientals també hi eren presents. Fins fa pocs anys encara es dubtava de la seva presència a les Balears, però el panorama ha canviat considerablement com correspon a la difusió d'aquests productes per la Mediterrània occidental i l'Atlàntic. És una de les variables més comunes als dipòsits de l'àgora d'Atenes. Només a Cabrera s'han detectat 14 vores d'aquest tipus Hayes 3, que es data bé a la Mediterrània oriental a la segona meitat del segle v, però també en molts altres indrets al llarg del segle vi i fins a principis del vii (fig. 37) (Riera Rullan 2015).

Bases amb decoració estampada. Cal afegir alguns petits fragments de bases de plats de forma indeterminada de TSAD, alguns dels quals mostren decoració interna de palmetes estampades molt característiques de l'estil A, pròpia de finals del segle iv i almenys tota la centúria següent (fig. 38 a 41).

LLÀNTIES I CERÀMICA COMUNA (FIG. 4)

Les llànties estan representades per un reduït grup de fragments dels tipus més comuns entre les produccions africanes dels segles v al vii. Entre aquests, destaca un fragment significatiu del tipus Atlante VIII A1 o C1, Hayes I o Bussièrre E-VIII,8, amb palma impresa a la vora i mamífer en relleu dempeus al disc, potser un gos, un lleó o una cabra, un dels temes recurrents en la ornamentació d'aquest grup que es produí particularment al nord de Tunísia des de finals del segle iv fins a mitjan segle vi (fig. 4,1 i 2) (Bonifay 2004, 364; Bussièrre 2007, 29-30). Més ben representats són els fragments de llànties del tipus Atlante XA1a, Hayes II o Bussièrre E-IX,31, productes de la Tunísia central o septentrional de la meitat del v fins al vii i amb una amplíssima difusió mediterrània.

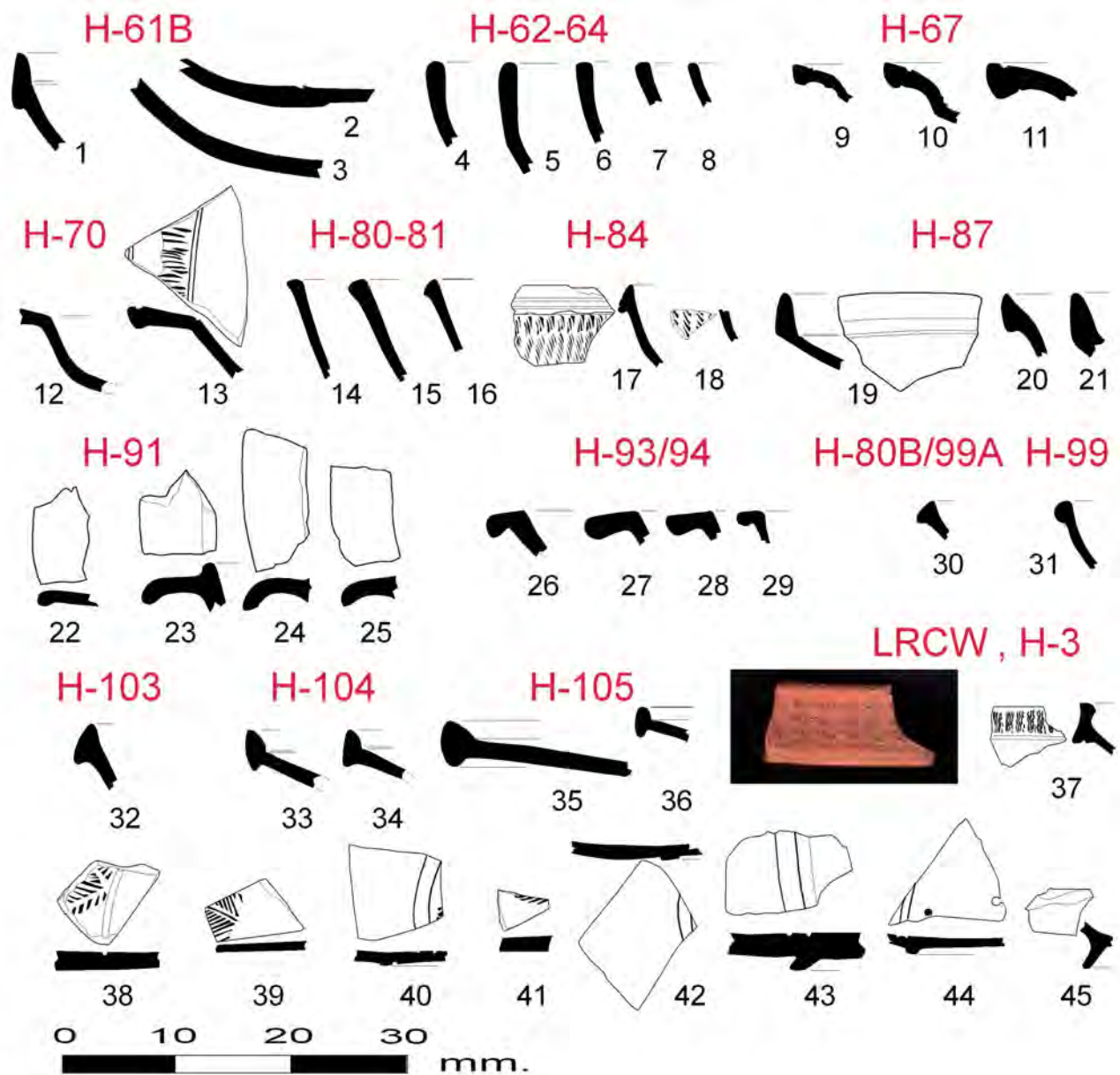

Figura 3. 1 a 36 fragments de vores de TSAD. 37: fragment de vora de LRCW, H-3. 38 a 45: fragments de fons de TSAD (dibuix: J.C. de Nicolás).

Són petits fragments de les vores amb diversos motius en relleu també fragmentaris, anses massisses, del canal que enllaça el disc amb el bec o del disc, en un cas amb una creu llatina *pattée* en relleu i de l'*infundibulum* amb fragment o no de la base (fig. 4, 3 al 13) (Bonifay 2004, 370 i seg.; Busière 2007, 34). Aquest tipus de llàntia és molt present a tots els jaciments balears de l'antiguitat tardana i particularment en els nivells que es daten entre els segles v i vii. Pel que fa a Menorca, se n'han publicat diverses, procedents del port de Ciutadella, de Sanitja i de Lluçmaçanet (Philippe 1969, 215-217) i també a les instal·lacions religioses des cap des port de Fornells (Navarro 1982, 450-453), però n'hi ha algunes més d'inèdites dels nuclis urbans de *Iamo*, *Mago* i *Sanisera*, necròpolis de *Mago*, d'algunes necròpolis rurals i també de jaciments talaiòtics romanitzats que seran objecte d'un proper recull monogràfic.

Entre la ceràmica de transport trobada al jaciment cal destacar tres fragments d'àmfores nord-africanes que es poden classificar en dues variants de Keay 62, *a* i *e*, i una possible vora de Keay 54d. Les primeres, ben documentades arreu de la Mediterrània occidental, són comunes entre la meitat del segle v i la meitat del vi, (Keay 1984, 310 i 324), present una d'aquestes al nivell I de l'atri de la Casa dels Dos Tresors de *Pollentia*, de principis del vi (Arribas *et al.* 1978, fig. 14,17). La Keay 54 es data a Cartago entre els anys 400-425 y arriba sense problemes a la meitat del segle v (fig. 4, 14-16).

Més problemàtica és la classificació de la ceràmica comuna, domèstica o de cuina, també molt rodada i en petits fragments, entre els quals es poden determinar algunes de les produccions ebusitanes d'època vàndala i bizantina, com un fragment del coll d'una gerra RE-0314, un fragment de nansa de possible gerra RE-0206d o tal vegada un fragment del coll d'una gerreta 0310a entre alguns fragments de bols que semblen del mateix origen (fig. 4, 17 a 24) (Ramon 2009). També ens sembla reconèixer algunes produccions del nord d'Àfrica presents a Cartago, com la vora d'una cassola Fulford 20 i una gerreta Fulford 20, ambdues de finals del segle v o de la primera meitat del vi (fig. 4,25 i 26) (Peacock i Fulford 1984, 185 i 209). A la mateixa cronologia que es pot allargar fins a finals del vi s'atribueix el bol o cassola feta a mà o a torneta Fulford 8, potser importada a Cartago i també

a Menorca de Sardenya o de les illes Eòlies (fig. 4,27) (Peacock i Fulford 1984, 159-160).

PIETRA OLLARE

Entre els objectes recollits en superfície a l'illa d'en Colom destaca un fragment de vora d'un petit vas lític lleugerament troncocònic (fig. 4,28), dels que es coneixen a la literatura arqueològica com a fets amb *pietra ollare*, *pierre ollaire* o també *soapstone*, diversos tipus de pedra d'origen metamòrfic, amb unes propietats físicoquímiques excepcionals que tot i una certa fragilitat les fan molt adequades per fabricar, picant la pedra o tornejant-la, atuells diversos que poden ser sotmesos a altes temperatures i a variacions tèrmiques importants.

Aquests estris, amb poca diversitat formal, s'empraven sobretot per cuinar, encara que se sospita que també s'havien fet servir per a la fusió de vidre o altres minerals en diversos moments històrics des de l'època preromana fins a moments postmedievals. Eren fabricats en amples zones geogràfiques que inclouen el desert egipci, els països escandinaus i particularment a tota la cadena dels Alps, on cal cercar les nombroses explotacions que exportaren la *pietra ollare* al centre d'Europa, la part oriental de França —inclosa tota la zona costanera fins al Llenguadoc i el Rosselló— i amplíssimes zones del nord d'Itàlia. (Feugère 1998; Billoin 2008).

Els objectes de *pietra ollare* arriben a la Mediterrània central i occidental però sempre en petites quantitats. Se'n troben a Còrsega, Sardenya i Cartago; a la península Ibèrica a València, Tarragona i Barcelona, i també a les Balears, on es localitzaren els primers fragments al jaciment del pla de ses Figueres de Cabrera el 2005 i també, més recentment, un petit fragment a Son Peretó, Manacor, i a un jaciment eivissenc. Sempre que s'han pogut datar, almenys a occident es troben en ambients dels segles v al vii (Riera Rullan 2015, 688-691). Caldria atribuir aquesta cronologia al fragment de l'illa d'en Colom, que és de color grisenc lleugerament verdós i té marques del torn que el fabricà a ambdues superfícies, característiques que coincideixen amb altres fragments que hem vist en superfície, aquests informes, a altres jaciments menorquins com Sanitja i Binimel·là, es Mercadal; Trepucó, Maó, i Torrellafuda, Ciutadella (fig. 4,28 i fig. 5).

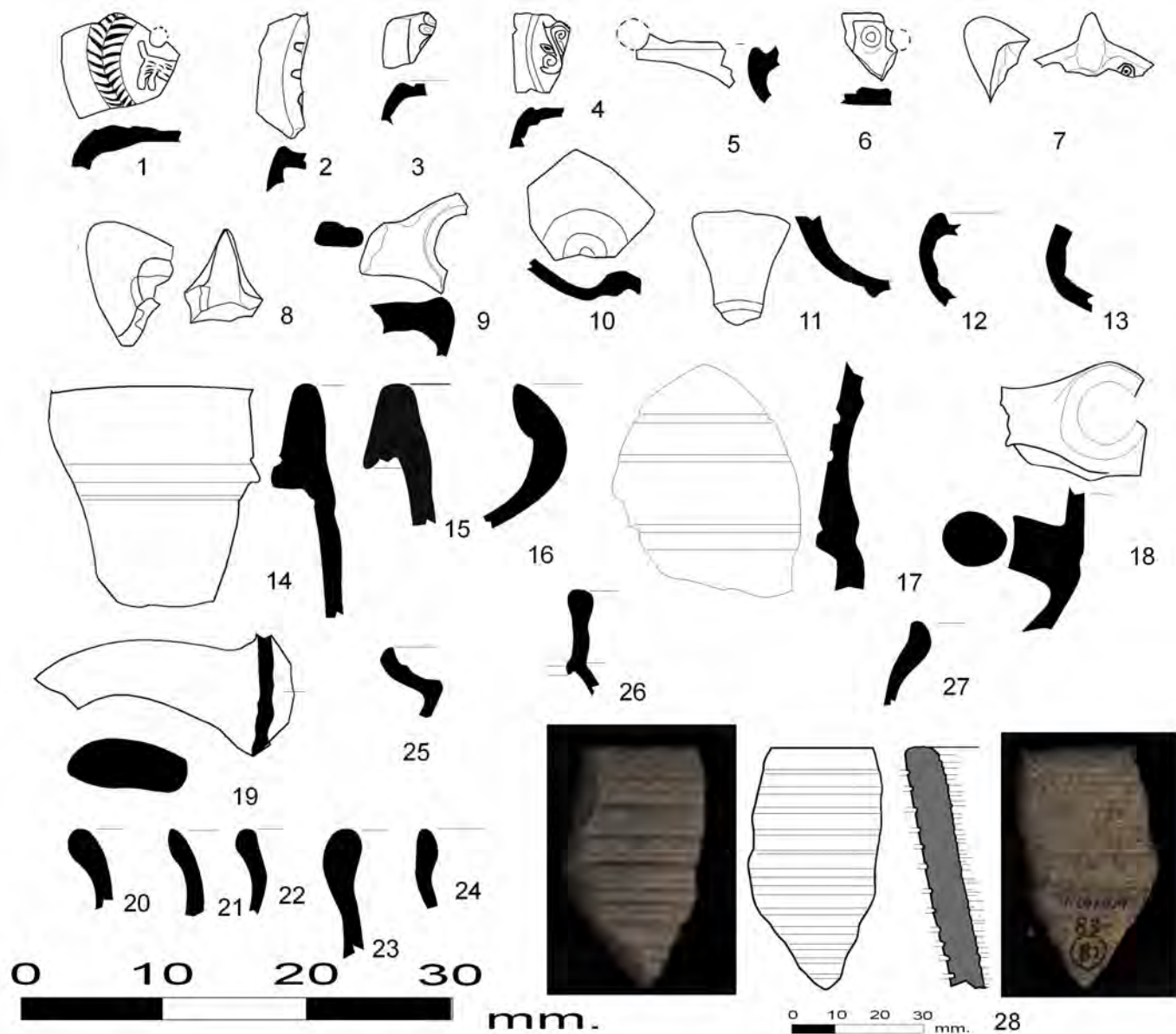

Figura 4. 1a 13: Fragments de llànties en TSAD. 14 a 16: Àmfores africanes. 17 a 24: Fragments de ceràmiques ebusitanes. 25 i 26: Fragments de ceràmica comuna africana. 27: Fragment de cassola a torn lent. 28: Fragment de *pietra ollare* (Dibuix: J.C. de Nicolás).

PER ACABAR

Amb la informació aportada no es resol la qüestió plantejada sobre l'existència d'un establiment monacal al jaciment de l'antiguitat tardana de l'illa d'en Colom més enllà d'un més que probable centre de culte cristià. Hi ha, però, moltes possibilitats que una petita comunitat monàstica ocupés el lloc, com succeí a Cabrera i a molts altres indrets insulars de la Mediterrània. Caldrà una intervenció arqueològica ben planificada al lloc per intentar resoldre el que no diuen les antigues fonts literàries. En canvi, sí que queda clar que el jaciment fou actiu al llarg dels anys del domini vàndal i almenys els primers decennis de l'època bizantina.

REFERÈNCIES

- ALCAIDE, S., 2005 a: "Los altares de las basílicas cristianas de las islas Baleares. Reflexiones en torno a su problemática". *Hortus Artium Medievalium* 11, 81-96. Zagreb
- ALCAIDE, S., 2011: *Arquitectura cristiana balear en la Antigüedad Tardía (siglos V-X)*. Tesis doctoral, Institut Català d'Arqueologia Clàssica Universitat Rovira i Virgili. <http://www.tdx.cat/handle/10803/32933>.
- ANÒNIM, 1967: "Descubrimiento de una nueva basílica paleocristiana". *Diari Menorca*, Maó, 12 d'agost de 1967.
- BILLOIN, D., 2008: "Les récipients en pierre ollaire en France". Table ronde Les recipients en pierre ollaire dans l'Antiquité. Université de Fribourg. http://www.unifr.ch/geoscience/mineralogy/archmet/images/content/abstracts_book_soapstone.pdf
- BONIFAY, M., 2004: *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*. BAR International Series, 1301. Oxford.
- BUSSIÈRE, J., 2007: *Lampes antiques d'Algérie II. Lampes tardives et lampes chrétiennes*. Monographies Instrumentum, 35. Montagnac.
- DE NICOLÁS, J.C. 1983: "Romanización de Menorca". J. Mascaró Pasarius (Coord i ed.) *Geografía e Historia de Menorca*. Menorca.
- FEUGÈRE, M., 1998: "Des Alpes au Languedoc: les vases en pierre ollaire". *Instrumentum, Bulletin du Group de travail européen sur l'artisanat et les productions manufacturées dans l'Antiquité*, 8, 27. Montagnac.
- HAYES, J.W., 1972: *Late roman Pottery. A catalogue of Roman Fine Wares*. The British School at Rome. London.
- HUNT, M.A.; LLULL, B.; PERELLÓ, L.; SALVÀ, B., 2014: "Aprovechamiento de recursos cupríferos en la Edad del Bronce de Menorca. La mina de sa Mitja Lluna (Illa d'en Colom)". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Granada*, 24, Granada, 45-109.
- KEAY, S.J., 1984: *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*. BAR, International Series, 196. Oxford.
- LLULL, B.; PERELLÓ, L., 2013: "La mineria del coure a Menorca, de la prehistòria a l'actualitat". *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 69. Palma, 75-93.
- MAROT, T., 1997: "Aproximación a la circulación monetaria en la península ibérica y las islas Baleares durante los siglos V y VI: la incidencia de las emisiones vándalas y bizantinas". *Revue Numismatique*, 152, 157-190.
- MASCARÓ PASARIUS, J.; DE NICOLAS, J.C., 1982: "Carta arqueològica de Menorca. Maó, Es Castell, Sant Lluís, Submarina". J. Mascaró Pasarius, coord. *Geografía e Historia de Menorca*. Menorca, 2-124, 126-166, 168-186.
- MERCADAL, D., 1975: "Menorca retrospectiva. Yacimientos de minerales en Menorca". *Diari Menorca*, 17-04-1975.
- NAVARRO SÁEZ, R., 1982: "Las cerámicas finas de la basílica de Fornells, Menorca". A P. De Palol (dir.): *Actes de la III Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica*. IX Symposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular. Publicacions eventuais, 31. Universitat de Barcelona, 431-454.
- OLIVES PONS, G. De, 1949: "La colección Pons y Soler, I". *Revista de Menorca*, 45, 1949, 181-191
- PALANQUES, M.L., 1992. *Las lucernas de Pollentia*. The William L. Bryant Foundation, 4. Palma de Mallorca.
- PALOL, P. 1982: "La basílica d'es Cap des Port, de Fornells. Menorca". *Actes de la III Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica*. IX Symposium de Prehistòria i Arqueologia Peninsular. Publicacions eventuais, 31. Universitat de Barcelona, 353-403.
- PEACOCK, D.P.S.; FULFORD, M.G., 1984: *Excavations at Carthage: The British Mission, vol I, 2. The Avenue du President Habib Bourguiba, Salammbô. The pottery and other ceramic objects from the site*. University of Sheffield, The British Academy.

PHILIPPE, J., 1969: “La cerámica romana en la isla de Menorca. Las lámparas de aceite en tierra cocida”. *Revista de Menorca*, 40 (1969), 185-224.

RAMON, J., 2009: “La cerámica ebusitana en la Antigüedad Tardía”. D. Bernal i A. Ribera (eds.): *Cerámicas hispanorromanas. Un estado de la cuestión*. Universidad de Cádiz, 563-583.

RIERA RULLAN, M., 2015: *Arqueologia d'una instal·lació monacal primerenca a l'arxipèlag de Cabrera (Illes Balears) (segles V –VIII dC). Restes arquitectòniques, de producció, ceràmica i altres materials arqueològics*. Tesis doctoral. UAB. Consulta 03-01-2017. <http://www.tesisenred.net/handle/10803/381078>

TUSET, F., 1995: “Antiguitat Tardana”. *Enciclopèdia de Menorca*, Tom VIII, Maó, 275-308

VILELLA, J., 1988: “Relacions comercials de les Balears des del Baix Imperi fins als àrabs”. Pere de Palol, dir.: *Les illes Balears en temps cristians fins als àrabs*. Recerca, 1. Institut Menorquí d'Estudis, Maó, 51-58.